

Гуцало Л.В.,

асистент кафедри всесвітньої історії Житомирського
державного університету імені Івана Франка

Реформування та ліквідація національних адміністративних одиниць

В статье освещается малоизвестная страница истории национальной политики в Украине в 30-е годы XX в. Рассматриваются причины и последствия ликвидации национальных сельсоветов и районов.

The given article observes a poorly studied episode in the history of Ukraine's national policy in the 30s of the XXth century. It also considers the reasons for the elimination of village councils and districts, as well as its consequences.

Ключові слова: реформування, національні адміністративні одиниці, національна меншина, етнічні групи, коренізація, тоталітарний режим.

Україна як суверенна, правова і демократична держава може відбутися за умов гармонізації та гуманізації міжнаціональних відносин, забезпечення дедалі повнішого задоволення національно-культурних та інших потреб усіх етносів, що проживають на її території. Розробляючи плани державного будівництва, необхідно обов'язково враховувати національний склад населення та його історію. При цьому особливої актуальності набуває питання про справжні причини реформування та ліквідації національних адміністративних одиниць, що функціонували на українських теренах протягом 20 - 30-х років XX ст.

Проблема зміни акцентів у національній політиці більшовиків наприкінці 20-х - на початку 30-х років минулого століття висвітлена багатьма сучасними дослідниками. Автори доводять, що утворення національних одиниць мало здебільшого адміністративно-примусовий характер. І. Балуба, О. Калакура, Н. Мельник, Л. Наседкіна, В. Павленко, Г. Стронський, Б. Чирко та інші стверджують, що національні адміністративно-територіальні одиниці розглядалися передусім як засіб залучення широких кіл етнічних спільнот до соціалістичного будівництва бути опорою радянській владі [1; 2; 3]- Вони виступили центром, а швидше «полігоном» політичних, економічних, культурних експериментів тоталітарного режиму щодо представників національних меншин.

У публікаціях Г. Стронського, О. Калакури, Т. Єременко, В. Палієнка, О. Рубльова та В. Репринцева висвітлено ліквідацію Польського національного району [4; 2; 5; 6], працях М. Панчука та Б. Чирка - німецьких районів [7], дослідженнях В. Павленко, Н. Мельник -болгарських [8], Л. Наседкіної - грецьких [9].

О. Рафальський у своїй монографії приділяє значну увагу проблемі ліквідації національних адміністративних одиниць [10].

Однак узагальнюючих оцінок та висновків щодо даної проблематики згадані дослідження, за деякими винятками, не містять. Тому автор цієї статті має на меті з'ясувати основні причини та часові рамки ліквідації національних сільських, селищних рад та районів; узагальнити відомості з даної проблеми, проаналізувати наслідки національної політики щодо етнічних груп в Україні наприкінці 20-х та у 30-х роках XX ст.

Політика радянської влади щодо національних меншин в Україні у 30-і роки відрізнялась від політики першої половини 20-х років, але була логічним продовженням втілення в життя за будь-яку ціну комуністичної догми побудови соціалізму.

Наприкінці 20-х - на початку 30-х років політика коренізації, що сприяла зростанню національної самосвідомості, національному відродженню, почала здавати позиції під тиском міцніючої командно-адміністративної системи, за рамки якої вона дедалі виходила. Національна програма більшовиків зайшла в пряму суперечність з встановленням тоталітарної політичної системи, яка спиралась на карально-репресивні органи, зводила нанівець права союзних республік, їх етносів. Утворені спеціальні органи (ЦКНМ при ВУЦВК, бюро, відділи), їх структури на місцях проводили роботу по задоволенню культурно-національних і соціальних потреб національних меншин, були відкриті національні школи, видавались газети, журнали, книги, розгорнулась цільова підготовка національних кадрів, але діяльність установ культури і освіти грубо адмініструвалась, з шкіл виганялись старі вчителі, з програм та підручників вилучались твори основоположників етнічних груп, закривались костьоли, кірхи, церкви, арештовувались священнослужителі і діячі національної інтелігенції, загальнодержавного характеру набула пропаганда, спрямована проти національних меншин.

Очевидним стає факт невписування нацменроботи у механізми вже досить міцної адміністративної машини. У Сталіна була чітка мета: тримати під неослабним контролем розвиток національних процесів, але досягти її можна було лише «борючись з крайнощами». Тому, починаючи з 1933 р., докорінно змінюється національна політика більшовиків, відбувається еволюція міжнародної та внутрішньої політики СРСР. На неї вплинула зміна влади у Німеччині, договір Польщі з Німеччиною у 1934 р., погіршення відносин СРСР з цими країнами. Розгорнуті у Радянському Союзі антинімецька та антипольська пропагандистські кампанії впливали на становище населення цих національностей і в Україні.

Одним із проявів еволюції національної політики за умов утвердження тоталітаризму є ліквідація національних адміністративних одиниць. Наприкінці 1930 р. ЦКНМ вирішила остаточно завершити виділення національних адміністративно-територіальних одиниць. Свідченням цього став виступ на II Всеукраїнській нараді члена ЦКНМ А.Б. Глинського, який констатував, що «...в основному робота по створенню національних районів вже проведена» [11]. Це означало завершення політики районування нечисленних етнічних компонентів. За твердженням Л. Наседкіної, це було «першим симптомом закріплення національно-державної структури країни» [1, с. 67].

Процес поступової ліквідації національних районів розпочався в 1930 р., коли у зв'язку з ліквідацією округів і будівництвом Дніпрогесу припинив існування Хортицький німецький район. Його в 1930 р. приєднали до Запорізької міської ради.

Перехід на обласну систему управління позначився на кількості грецьких національних районів. За постановою ЦВК України від 2 липня 1932 р. Сартанський та Мангушський грецькі райони було розформовано і приєднано до Маріупольської міськради в зв'язку з утворенням в УСРР Донецької області. Згідно з інструкцією «Про порядок ліквідації деяких районів у зв'язку з утворенням областей на території України» були ліквідовані й їхні РВК [1, с. 67].

Парадоксально, але поряд з ліквідацією національних районів йшло обговорення питань про створення нових. Свідченням цього є Протокол наради ЦК нацменшин при ВУЦВК про організацію нового грецького району (від 27 грудня 1930 р.) [12]. Спочатку планувалося створити змішаний Греко-Олександрівський район, але така ідея виявилася недоцільною. І наголос було зроблено на створення грецького району. Новий район мав постати на території колишньої Маріупольської округи. На думку автора, це питання

заслуговує на увагу, адже у Проекті постанови політбюро ЦК КП(б)У про реорганізацію національних районів та сільрад в Україні від 16 лютого 1938 р. та 7 квітня 1939 р. названо Старо-Каранський грецький район [12, с 289, 293].

Наступним кроком стало розформування Мархлевського польського та Пулинського німецького районів. Таке рішення було прийнято внаслідок «опиту» членів Політбюро ЦК КП(б)У і констатоване постановою від 17 серпня 1935 р. [5, с. 53; 3, с 131]. 3 жовтня того самого року це рішення було продубльоване постановою Президії ЦБК УРСР «Про Мархлевський та Пулинський райони Київської області», де говорилося, що «...у зв'язку із економічною слабкістю Мархлевського і Пулинського районів, незручністю обслуговування МТС колгоспів, а також адміністративною черезсумжжю «...розформувати Мархлевський та Пулинський райони» [5, с. 53; 3, с 131]. На базі польського і німецького національних районів створили новий Червоноармійський з центром у колишньому Пулино, який було перейменовано на Червоноармійськ (щоб не було й згадки про колишнє існування) [13]. До нього увійшла частина сільських рад Мархлевського, Пулинського та Новоград-Волинського районів [5, с 53; 3, с 131]. У квітні 1939 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У було прийняте рішення «Про утворення Щорського району Житомирської області». За цією постановою новий район створювався з центром у селищі Мархлевськ, який одночасно перейменовувався на Щорськ [5, с 53; 3, с 131; 13]. Автор не погоджується з висновком Т. Єременко, яка відзначає, що Мархлевський польський район був першим ліквідованим національним районом в Україні. Адже вище зазначалося про розформування у 1930 р. Хортицького німецького району, а в 1932 р. двох грецьких районів - Сартанського і Мангуського.

Реорганізація національних адміністративно-територіальних одиниць проводилася квапливо. У контексті командно-адміністративної політики проводилася реорганізація і ліквідація й інших національних адміністративно-територіальних одиниць, що нібито не виправдали себе. У зв'язку з цим партійними й адміністративними органами було прийнято низку постанов («Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР в звичайні райони та сільради» від 16 лютого 1938 р., «Про ліквідацію та перетворення штучно утворених національних районів та сільрад» від 7 квітня 1939 р. тощо) [14]. У постанові ЦК КП(б)У від 16 лютого 1938 р. зазначається, що згідно з рішенням ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У існування різних національних районів і сільрад не виправдовується національним складом населення цих районів. Тому визнано недоцільним подальше існування «особливих національних районів, так і сільрад», а значить, їх слід було ліквідувати шляхом реорганізації на звичайні райони та сільради [12, с 288]. За цією постановою підлягали ліквідації в Одеській області - Спартаківський, Карл-Лібкнехтівський, Зельцький (німецькі) і Благоївський (болгарський) райони, у Миколаївській області - Фріц-Геккертівський (німецький), у Донецькій області - Старо-Каранський та Велико-Янисольський (грецькі), у Дніпропетровській області - Люксембурзький, Молочанський, Рот-Фронтівський (німецькі) та Коларівський (болгарський) райони. Таким чином, йшлося про ліквідацію одинадцяти районів - сім німецьких, два болгарських і два грецьких. Але у постановах ЦК КП(б)У жодного разу не згадуються єврейські та російські національні райони. Погодимось із припущенням О. Рафальського, що єврейські національні райони «стихийно зникли» з карти УРСР внаслідок голодомору 1932 - 1933 рр., під час якого значна частина населення цих районів вимерла або виїхала в інші куточки України та поза нею [10, с 170]. Що ж до російських національних районів, то тут виникає простіша аргументація, пов'язана із зросійщенням України, яке почалося наприкінці 30-х років (1938). Найімовірніше саме через цей факт у державних та партійних керманів відпала ідея ліквідувати російські національні райони. Адже вони могли слугувати прикладом того, що російська мова - мова «міжнаціонального спілкування». Існування держави-монстра СРСР прирікало етнічні групи

на поглинання їх російським етносом, тобто денаціоналізацією, асиміляцією, окрім росіян, всіх етнічних груп, утому числі й українців.

Аналіз обставин ліквідації національних рад та районів дає можливість дійти певних висновків:

а по-перше, з кінця 20-х років структурами влади розпочалось насадження жорсткої моделі функціонування національних адміністративних одиниць, а це руйнувало основу їх життєдіяльності - підтримку народу. Аналізуючи фактичний матеріал, констатуємо, що і національні сільради, і райони були ліквідовані далеко не в розквіті своєї діяльності, а на початку 30-х років у їх роботі спостерігались ще й ознаки занепаду; □ по-друге, історична доля національних адміністративних одиниць певною мірою була визначена в роки колективізації. Адже в основному етнічні групи за своїм складом були селянськими і чинили значний опір колективізації, з огляду на таку національну особливість як відсутність різкої диференціації, а іноді й загальної заможності; а по-третє, реформуванню деяких (передусім грецьких) національно-адміністративних одиниць сприяли реформи 1930 та 1932 рр.; а по-четверте, такі трагічні сторінки нашої історії, як нищівні репресії, депортації, боротьба з «німецьким», «польським», «грецьким націоналізмом» зав'язувались гордієвим вузлом у сфері міжнаціональних відносин, який наприкінці 30-х років з ліквідацією національно-адміністративних одиниць фактично було розрубано. Таким чином, наприкінці 30-х років ХХ ст. з ліквідацією національних районів та сільрад було припинене функціонування унікальної системи національного районування в Україні. Радянська однопартійна політична система породжувала унітарну державу тоталітарного типу, а відтак про справжнє національне самовизначення, яке пропонувалось на початку 20-х років, не могло й бути мови. Механічне створення та діяльність національних адміністративних одиниць у правовому полі радянського законодавства не могли вирішити більшості проблем економічного та культурно-освітнього розвитку інонаціонального населення, оскільки цей процес був підпорядкований політичній доцільності й мав на меті одне - залучити національні меншини до радянського будівництва.

Саме поняття «національні меншини» на десятки років зникає з лексику, творці тоталітарного режиму трансформували його на презирливе «нацмен». І лише зовсім недавно, очищене від презирства, безпідставних обвинувачень, воно повернулося до мови нашої державної політики. А національні меншини повернулись до рівноправного життя - побудови незалежної та демократичної України.

Література

1. Наседкіна Л.Д. Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20-х - 30-і роки) //УДЖ. - 1992. - № 6. - С 64-72.
2. Калакура О.Я. Польський національний район в Україні: уроки піднесення та падіння //Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. - К, 1995. - С 295 - 298.
3. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні в 20-30 роки ХХ століття. - К.: Асоціація «Україна», 1995.
4. Стронський Г.Й. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20 — 30-ті роки. - Тернопіль, 1992.-63 с.
5. Єременко Т. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст. - К., 1994. - С. 53 - 54.
6. Палієнко В.І. Незаконні репресії проти польського населення в Україні у 20-30-тих роках //За міжнаціональну злагоду, проти шовінізму та екстремізму. - К., 1995. - С. 81-82.
7. Панчук М., Польовий Л. Під пресом тоталітарного режиму. Німці України в радянський період //Політика і час. - 1992. - № 9-10. -С. 64-66.
8. Павленко В. Болгарська меншина в Україні. 20-30-ті рр. ХХ століття //Українська діаспора. - 1993. - № 4.

Політика, історії, культура

9. Мельник Н. Національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20-30 рр. XX ст. - Автор. дис....канд. істор. наук. - 07.00.02. - К, 1996.
10. Рафальський О.О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис- К,: Поліус, 2000. - С 170-171.
11. Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 27-30 ноября 1930 г. Стеногр. отчёт. - М. - Харьков-Минск Центриздат, 1931. - С. 48.
12. Греки на українських теренах: Нариси етнічної історії. Документи, матеріали, карти /М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. - К.: Либідь, 2000. - С 288.
- 13- Радянська Житомирщина. - 1944. - 25 серп.
14. Етнічний довідник. У 3 ч. - К, 1997. - Ч. III. Етнополітика в Україні, - С. 34, 37, 39,40.